

Supekov utilitarizam

Tomislav Bracanović

1. Uvod
2. Elementi Supekova utilitarizma
3. Supekove kritičke opaske o utilitarizmu
4. Supekove pogrešne interpretacije utilitarizma
5. Četiri obilježja utilitarizma (Williams) kao četiri obilježja humanizma (Supek)
6. Zaključno: Zašto Supek nije otvoreno prihvatio utilitarizam?

Literatura i neke kratice

- Bentham, J. 1907. [1789] *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation* (Clarendon Press: Oxford).
- Frankena, W. K. 1973. *Ethics* (Prentice-Hall Inc.: Englewood Cliffs, NJ).
- Mill, J. S. 1998. [1863] *Utilitarianism* (Oxford University Press: Oxford).
- Pettit, P. 2003. "Consequentialism", u: Darwall, S. (ur.), *Consequentialism* (Blackwell: Oxford), 95-107.
- Rachels, J. 2012. *The Elements of Moral Philosophy* (McGraw-Hill: New York).
- Rawls, J. 1971. *A Theory of Justice* (Harvard University Press: Cambridge, Mass. / London).
- Sidgwick, H. 1962 [1874] *The Methods of Ethics* (Palgrave Macmillan, London).
- Singer, P. 2003. *Praktična etika* (KruZak: Zagreb).
- Smart, R. M. 1958. "Negative utilitarianism", *Mind* 67(268): 542-543.
- Smart, J. J. C. 1973. "An outline of a system of utilitarian ethics", u: Smart, J. J. C. i Williams, B. *Utilitarianism: For and Against* (Cambridge University Press: Cambridge), 2-74.
- [TS] Supek, I. 1974. *Teorija spoznaje* (Institut za filozofiju znanosti i mir JAZU / Jugoslavenska pagvaška konferencija, Zagreb).
- Supek, I. 1985. *Znanost i etika* (JAZU, Zagreb).
- Supek, I. 1989. *Ruđer Bošković: Vizionar u prijelomima filozofije, znanosti i društva* (JAZU, Zagreb).
- Supek, I. 1992. *Krivovjernik na ljevici* (Globus, Zagreb).
- [FZH] Supek, I. 1995. *Filozofija, znanost i humanizam* (HAZU / Školska knjiga, Zagreb)
- Supek, I. 1997. *Filozofija humanizma spram drugih filozofija i ideologija: Jedan osobni iskaz* (HAZU, Zagreb 1997)
- Williams, B. 1972. *Morality: An Introduction to Ethics* (Cambridge University Press: New York).

1. Uvod

Pitanje: Bi li Ivana Supeka (1915–2007), s obzirom na njegove etičke stavove i razmišljanja, trebalo klasificirati kao utilitarista (konsekvencijalista)? Odgovor: Da.

2. Elementi Supekova utilitarizma

KRITIKA KANTA: PRIMJER OSOBNOG ISKUSTVA S GESTAPOM

Supek

Kad me oficir SS-a ispitivao u zatvoru, svašta mi je padalo na pamet, a, paradokсно, ponajviše Kantov vrhovni etički princip: govori uvijek istinu! U kakvom je to svijetu Filozof živio!? Pa biti iskren ne bi bilo samo pogubno u šakama Gestapoa, nego i inače u društvu, gdje ima toliko licemjerja, prijevara, podvala i spleta. Razborit čovjek štošta prešućuje, a uhapšenik neće odati ortake ili svoje misli, sve dok može izdržati pritisak. (Supek, *Trinitas*, 212).

Singer

Jednostavna pravila se u neobičnim situacijama sukobljavaju; a čak i kada se ne sukobljavaju, slijeđenje pravila može voditi u katastrofu. Obično može biti pogrešno lagati, ali živite li u nacističkoj Njemačkoj te vam Gestapo dođe na vrata u potrazi za Židovima, bilo bi zasigurno ispravno poreći da se na vašem tavanu skriva židovska obitelj. (Singer 2003: 2)

KRITIKA KANTA I OBRANA KONSEKVENCIJALIZMA: PRIMJER LJUDOŽDERA

Za Kanta i intuicioniste je teškoća kako riješiti konfliktne situacije, kada dva moralna imperativa dolaze u suprotnost. Uzmimo da sam bio s prijateljem u divljem, zabačenom kraju gdje su ljudožderi pojeli mog pratioca, a nitko to osim mene ne zna. Hoću li materi svog prijatelja ispričati kako je njezin sin svršio? Tu očito proturječi načelo Govori istinu! Drugom načelu Ne pozlijedi drugog! a izravno, intuitivno dokučivanje moralnih principa nam ne pruža kriterij za što da se odlučimo. Uopće je slaba strana kantovski orijentirane etike da zatajuje upravo u kritičnim ljudskim situacijama.

Utilitarizam sa svojim načelom maksimalne ugone bolje se nosi s takvim konfliktima. Reći materi pojedenog istinu bilo bi nanijeti bol, a da nitko ne bi pritom ništa dobio. Nitko iole human neće materi ispričati kako su joj sina kuhali u loncu i raskomadali pa konačno pojeli; jamačno to ne bi učinio ni najdosljedniji zastupnik istine. Pri moralnim principima moramo se brinuti za dobrobit ljudi. (TS 244; gotovo isti tekst u FZH 343)

VAŽNOST POSLJEDICA ZA PROCJENU ČINA

To ne znači da čin treba prosuđivati nezavisno od njegovih posljedica, kao što je to zahtijevala stroga Kantova deontologija. Stvar je u tome da nijedan čin nije izdvojen svijeta, nego je srastao u složeno tkivo prethodnih i budućih događaja. U dilemi što da radimo u stanovitom trenutku, obuzeti smo moralnim načelima, ali isto tako i svim posljedicama koje će taj čin imati za naše sugrađane. (FZH 348)

STAVLJANJE (APSOLUTNIH) VRIJEDNOSTI NA VAGU: SLOBODA

Sloboda izrasta iz sporazuma i sućuti među ljudima, iz istraživanja nepoznatog i stvaranja novog, iz igre i maštanja. Ta sloboda ne može biti apsolutna, kao što ni jednakost nije bila. Nikome nije dopušteno da radi ono što šteti ili ugrožava druge ljude. (FZH 401)

Naravno, sloboda ne smije biti neograničena. Mladić koji bi poželio kakvu ljepoticu ne smije je silom uzeti. [...] ... osobna se sloboda ne smije postaviti nezavisno od ljudske jednakosti i istančanosti čuvstava. Tvoja sloboda ne smije ići tako daleko da poništi slobodu drugoga, osim u slučajevima gdje je tvoje ili opće dobro daleko iznad prisile nad drugim čovjekom, na primjer, da se izbavite od bande razbojnika, uzet ćete auto slučajnom namjerniku. (FZH 399)

STAVLJANJE (APSOLUTNIH) VRIJEDNOSTI NA VAGU: ŽIVOT

Ubojstvo nas se sigurno doima kao zao čin. No ako tko ustrijeli napadača da bi obranio sebe ili žrtvu? Svaki se čin mora dakle razmatrati u širem kontekstu, i zbog toga i tako očita božja zapovijed *Ne ubij!* gubi punu valjanost. U čemu se sastaje te relevantne okolnosti? Napadač je htio drugoga ubiti iz razloga koji nisu bili samoobrana; htio ga je orobiti, osvetiti mu se ili maknuti sa svog puta. Koji god od tih razloga bio, on je za osudu, brzo će svatko od nas prosuditi. Ništa nije teže na vagi od ljudskog života, i jedino kad su suprotstavljeni ljudski životi, nečija smrt može biti tražena. (FZH 329, gotovo isto u TS 221)

Bentham, Mill, Sidgwick i Smart

J. J. C. Smart: “utilitarist se mora pozvati na neke krajnje stavove koje dijeli s onim ljudima kojima se obraća. Osjećaj na koji se on poziva je poopćena dobrohotnost (generalized benevolence), odnosno dispozicija da se teži sreći ili, u bilo kojem slučaju, u ovom ili onom smislu, dobrim posljedicama, za čitavo čovječanstvo, ili možda za sva osjećajuća bića. ... Kao utilitarist se on može pozvati na osjećaj poopćene dobrohotnosti, koji je zasigurno prisutan u bilo kojoj skupini s kojom se isplati raspravljati o etičkim pitanjima. (Smart 1973: 7)

Sidgwick, “samoočito načelo” je “da dobro bilo kojeg pojedinca nije ni od kakve veće važnosti, iz gledišta (ako smijem tako reći) Svemira, od dobra bilo kojeg drugog; osim ako, naime, ne postoje posebni razlozi za vjerovanje da će više dobra biti ostvareno u jednome slučaju, a ne drugome. Očito mi je pak da sam kao racionalno biće dužan težiti dobru općenito – onoliko koliko je to ostvarivo mojim naporima – ne tek nekom njegovu posebnome dijelu.” (Sidgwick 1962 [1874]: 382)

Sidgwick: “maksimu Dobrohotnosti u apstraktnom obliku: naime, da je svatko moralno dužan cijeniti dobro bilo kojeg drugog pojedinca onoliko koliko i vlastito dobro...” (Sidgwick 1962 [1874]: 382); maksima ili intuicija “racionalne dobrohotnosti” koja je “nužna kao racionalna osnova utilitarističkoga sustava” (1962 [1874]: 387) i koja “ide za srećom drugih ljudskih bića općenito i stoga nužno u obzir uzima čak i udaljene učinke postupaka” (0000: 96) te nas “potiče da omogućimo drugima” onu vrstu sreće koju se u sustavu “egoističkog hedonizma” smatra “racionalnom svrhom za svakog pojedinca” (Sidgwick 1962 [1874]: 241)

Mill: “sreća koja tvori utilitaristički standard onoga što je ispravno u ponašanju nije djelatnikova vlastita sreća, nego sreća svih kojih se to tiče. U pogledu svoje vlastite sreće i sreće drugih utilitarizam od njega zahtijeva da bude strogo nepristran poput nezainteresiranoga i dobrohotnoga promatrača.” (Mill 1998 [1863]: 64)

Bentham: “svatko se računa jednom i nitko više od jednom” [...] “Ugoda koju će doživjeti više ljudi vrijedi više od ugode koju će doživjeti manje ljudi.” (Bentham 1907 [1789]: 29-32)

Supek

Izvorište je morala u racionalno-emotivnoj motivaciji koja je, dakako, povijesno uvjetovana. Time ujedno i dilema da li je moral individualno ili kolektivno utemeljen, biva pričin. Svatko glavom mora smisliti i osjetiti, ali to što misli i osjeća vuče korijenje u čitavoj ljudskoj zajednici. [...] Motivacija koja prethodi kojem našem činu temelji se znatnim dijelom na univerzalnoj razložnosti, koja je prihvatljiva za sve i dokučuje istinu. [...] Ne možeš postaviti moralno načelo koje bi tebi koristilo, a drugima štetilo; koje bi tebi valjalo, a drugima ne bi; kojeg bi se ti pridržavao, a drugi ne bi trebali. Moralni su principi ukorijenjeni u onom općenitom i univerzalni su kao što je univezalna i ljudska istina. [...] Od ljubavi spram žene do mržnje na nasilnika priljubljuje se naše čuvstvo uz drugog čovjeka, i to je najrazgranatija resonanca među svima nama. [FZH 331-332]

Apel mora uvjeriti drugog čovjeka ili probuditi u njemu potrebnu solidarnost, djelujući dakle na razum ili osjećanje, a često i na to oboje skupa. Kad me znanci pozovu na kakvu akciju, ja razmatram okolnosti, važem predviđene posljedice za sebe i druge i naposljetku se odlučim. (FZH 325)

Načela humanizma nisu konstatacije kakvih činjenica. To su u prvom redu apeli na ljude, ali prizivi koji polaze od svakidašnjeg života i znanstveno-umjetničkog stvaralaštva. Veze nisu deduktivno-logičke. U kome ti prizivi ne uzbuđe misaono-emotivne resonancije, nikakav ga argument neće prisiliti na sućut ili sudjelovanje. (FZH 393)

Da ta svijest bude čista i stoga potpuno slobodna, u njoj ne smiju djelovati prirodni afekti kao ljubav, mržnja, ugoda, neugoda, itd. Slobodna volja time je u Kanta postala hladna sablast ispunjavanja stanovitih dužnosti... (TS 244)

Teško bi bilo shvatiti moralno ponašanje kad u njemu ne bi djelovala i ljubav. Negirajući pri moralnoj prosudbi prirodnu težnju, Kant je došao do paradoksa, ako ne i apsurdna, da žena postupa dobro (moralno) ako skoči u rijeku za tuđim djetetom, ali ne ako skoči za svojim, jer bi to bio prirodan nagon. Jamačno će ljubav učiniti da mati skoči prije za svojim djetetom, ali to je moralno ne diskvalificira. (FZH 342-343; isto u TS 243)

SLIČNOSTI S UTILITARIZMOM PREFERENCIJA PETERA SINGERA: POIMANJE JEDNAKOSTI

Singer

Jednostavno: činjenica je da se ljudi razlikuju, a razlike se odnose na toliko karakteristika da izgleda beznadno tragati za činjeničnom osnovom na kojoj bi se podiglo načelo jednakosti. (Singer 2003: 13) ... zahtjev za jednakošću ne počiva na posjedovanju inteligencije, moralne osobnosti, racionalnosti ili sličnih činjenica. (Singer 2003: 15)

Supek

Načelo jednakosti ne iskazuje jedno stvarno stanje niti predviđa uspostavu takva (irealnog) stanja, nego zahtijeva trajno usklađivanje svih razlika tako da u društvu bude što manje oštećenih izrabljenih i poniženih. (FZH 396)

SLIČNOSTI S UTILITARIZMOM PREFERENCIJA PETERA SINGERA: POIMANJE MEĐULJUDSKIH RAZLIKA

Singer

... činjenica da je prosječan kvocijent inteligencije jedne rasne skupine za nekoliko bodova viši od kvocijenta inteligencije druge skupine ne dopušta nikome reći da svi članovi skupine višeg kvocijenta inteligencije imaju više kvocijente inteligencije od svih članova skupine nižeg kvocijenta inteligencije. ... Stvar je u tome da su ove brojke prosječne vrijednosti koje ne govore ništa o pojedincima. [...] I dalje ostaje istina da s pripadnicima različitih rasnih skupina treba postupati kao s pojedincima, neovisno o njihovoj rasi. (Singer 2003: 23)

Supek

Prema znanstvenim istraživanjima možemo zaključiti da su prirodne sposobnosti ljudi otprilike svuda iste. Unutar svake populacije postoji statistička raspodjela oko prosjeka prema vrlo i malo nadarenim, a i prosjeci pojedinih populacija ne moraju biti posve jednaki. (FZH 394)

SLIČNOSTI S UTILITARIZMOM PREFERENCIJA PETERA SINGERA: UTEMELJENJE JEDNAKOSTI U INTERESIMA / POTREBAMA

Singer

... jedina obranjiva osnova načela jednakosti jest jednako uvažavanje interesa, i također sam sugerirao da najvažniji ljudski interesi – poput interesa za izbjegavanje boli, za razvijanjem vlastitih sposobnosti, za zadovoljenjem osnovnih potreba za hranom i stanovanjem, za uživanjem toplih osobnih odnosa, za slobodom da se nesmetano ostvaruju vlastite zamisli, i mnogi drugi – nisu pod utjecajem razlika u kvocijentu inteligencije (Singer 2003: 23)

Supek

Zajedništvo ljudi time [uslijed međupopulacijskih razlika] ne dolazi u pitanje. Dovoljna je sličnost u temeljnim potrebama, načinima rada i organizaciji društva, pa da se uspostavi ljudska identičnost i razumijevanje. Ljudi čine jedan rod s više-manje određenim biološkim i socijalnim osobinama; to je polazište humanizma. (FZH 394)

SLIČNOSTI S UTILITARIZMOM PREFERENCIJA PETERA SINGERA: NEPRISTRANOST / SOLIDARNOST

Singer

Kod načela jednakog uvažavanja interesa bitno je to da u našem moralnom razmišljanju istu težinu dajemo sličnim interesima svih onih kojih se naše radnje tiču. (Singer 2003: 16)

Načelo jednakog uvažavanja interesa djeluje poput vage, nepristrano važući interese. Prave vage prednost daju onoj strani na kojoj je interes jači ili gdje je nekoliko interesa kombinirano kako bi prevagnuli manji broj sličnih interesa; ali vage ne uzimaju u obzir čiji su interesi što ih one važu. (Singer 2003: 16)

Supek

Pošto je humanizam istakao zajedništvo svih ljudi, solidarnost biva isto tako temeljnim načelom. Premda je svatko od nas odrastao u kakvoj uskoj sredini pa je često afektivno vezan samo sa svojim najbližima, humanizam širi to suosjećanje na cijelo čovječanstvo. Ne pogađa te samo to što gladuje ili inače pati tvoj brat; ti treba da se zabrineš i za glad dalekih naroda do kojih nisi nikad fizički stigao, a možda i nikad nećeš. [...]. Time se naša sućut diže do općih načela koja idu za pokretanjem svih ljudi. Privrženost maloju prirodnoj zajednici raste u opću ljudsku solidarnost. (FZH 395)

“Tko priznaje ljudsku ravnopravnost, ne može a da ne prihvati ljudsku solidarnost koja teži za poboljšanjem životnih prilika sviju ljudi.” (FZH 398)

SLIČNOSTI S UTILITARIZMOM PREFERENCIJA PETERA SINGERA: ETIČKO RASUĐIVANJE I ŠIRENJE KRUGA ALTRUIZMA

Singer

Započeti rasuđivati je poput stupanja na pokretne stepenice koje vode prema gore i u nedogled. Nakon što napravimo prvi korak, udaljenost koju ćemo prijeći je neovisna o našoj volji i ne možemo unaprijed znati gdje ćemo završiti. (Singer 2011: 88)

Etičko rasuđivanje, jednom kada započne, gura nas protivno našim početno ograničenim etičkim obzora, vodeći nas uvijek prema još univerzalnijem motrištu. (Singer 2011: 119)

Supek

Svatko mjeri svoj čin po očekivanom djelovanju na ljudsku ili prirodnu okolinu. U podrijetlu je naših mentalnih procesa da se taj obzir protegne na sve ljude i cio svijet. Kao što je istina univerzalna, tako je i moralni kriterij. Nema morala za kakvu ljudsku skupinu, nego samo za cijelo čovječanstvo. (TS 246; istovjetno u FZH

Krug altruizma se proširio s obitelji i plemena na naciju i rasu, a započinjemo uviđati da se naše obveze šire na sva ljudska bića. Taj proces tu ne bi trebao stati. U mojoj ranijoj knjizi, *Oslobođenje životinja*, pokazao sam da je načelo jednakog uvažavanja interesa proizvoljno ograničiti na našu vlastitu vrstu kao što bi bilo proizvoljno ograničiti ga na našu vlastitu rasu. Jedina opravdana točka zaustavljanja širenja altruizma je točka u kojoj svi na čiju dobrobit naši postupci mogu utjecati jesu uključeni u krug altruizma. To znači da sva bića koja imaju sposobnost osjećanja ugone ili boli trebaju biti uključena; njihovu dobrobit možemo poboljšati povećavajući njihove ugone i umanjujući njihove boli. (Singer 2011: 120)

Humani ili *dobri* pothvati ići će, naprotiv, za tim da se uklone najveće prijetnje čitavom čovječanstvu i stvore svima prilike za slobodniji, sigurniji i ljepši život. Moral danas i ne može biti drugo nego humanizam koji je rastao novovjekovnim znanostima i umjetnostima i biva uz razvitak općeg mišljenja i osjećanja apel na svakog suvremenika (TS 227)

SLIČNOSTI S UTILITARIZMOM PREFERENCIJA PETERA SINGERA: RAZVOJ NEPRISTRANOSTI / IMPERSONALNOSTI MORALA

Singer

Ideja nepristranosti izvorno je bila uvedena u ovu raspravu zato što etika uključuje opravdanje vlastitog ponašanja svojoj plemenskoj skupini ili društvu. [...] Očito je da postoje postupci koji se mogu obraniti na način koji je prihvatljiv unutar nečijega društva, ali je neprihvatljiv članovima drugih društava. Plemenske moralnosti obično poprimaju upravo taj oblik. Obveze su ograničene na članove plemena; stranci imaju vrlo ograničena prava, ili nemaju nikakva prava. Ubiti člana plemena je pogrešno i bit će kažnjeno, ali ubiti člana drugog plemena na kojeg naiđete je pohvalno. Ova razlika između svojih i tuđih nije ograničena tek na nepismena plemena. U Bibliji čitamo zapovijed Židovima:

Kada ti je brat dopao siromaštva i prodao ti se, ne smiješ ga koristiti da za tebe radi poput roba etc.

Ovo je kodeks koji se može nepristrano (*disinterestedly*) preporučiti Židovima, ali ne i Kanancima. [...]

Dakle, pomak s gledišta koje je nepristrano (*disinterested*) s obzirom na pojedince unutar skupine, ali ne i s obzirom na skupine, prema gledištu koje je potpuno univerzalno jest ogromna promjena – toliko ogromna, zapravo, da je se tek počinje prihvaćati na razini etičkog rasuđivanja i još je uvijek daleko od prihvaćanja na razini prakse. Ipak, to je smjer u kojemu se moralno mišljenje kretalo od drevnih vremena. (Singer 2011: 111-112, 113)

Supek

Budući da su moralne zapovijedi dane čovjeku uopće ili impersonalno, univerzalnost morala je očita. Jamačno su zapovijedi na Mojsijevim pločama upućene Židovima, a ne drugim narodima. No čim je jednom takav impersonalni način bio usvojen, proširenje na Sve ljude bilo je blisko. Moralne su norme zacijelo nastajale najprije u užim ljudskim skupinama. Bila je to moć ljudske misli i mašte da su takve ljudske težnje postale univerzalne. Pritom se, dakako, ne smije pobrkati geneza s logičkim značenjem. Koliko se u toj dugoj evoluciji razvijaju ljudska sloboda i univerzalnost prosuđivanja, toliko se i dižemo do moralne svijesti. (TS 242-243)

SLIČNOSTI S UTILITARIZMOM PREFERENCIJA PETERA SINGERA: MORALNI STATUS ŽIVOTINJA

Singer

Osnova mojeg vjerovanja da životinje mogu osjećati bol slična je osnovi mojeg vjerovanja da moja kći može osjećati bol. Životinje u bolovima ponašaju se na prilično isti način kao i ljudi, te je njihovo ponašanje dovoljno opravdanje za vjerovanje da one osjećaju bol. (Singer 2003: 53)

Ako biće pati, onda ne može postojati moralno opravdanje da se tu patnju odbije uzeti u obzir. Bez obzira na narav bića, načelo jednakosti zahtijeva da se patnju – onoliko koliko se mogu praviti grube usporedbe – računa jednako kao sličnu patnju bilo kojeg drugog bića. (Singer 2003: 44)

Uzima li se životinje same za sebe, naše korištenje životinja za hranu postaje upitno – posebice kada je životinjsko meso luksuz, a ne nužnost. Eskimi, koji žive u okolini u kojoj moraju ili ubijati životinje za hranu ili gladovati, mogli bi imati opravdanje kada tvrde da njihov interes za preživljavanjem

Supek

Čovjek ima sa životinjama slične potrebe za hranom, skloništem, zdravljem, seksom i druženjem, ali u svakoj ljudskoj civilizaciji te potrebe poprimaju mnogo složeniji karakter i nisu više čisto biološkog karaktera” (FZH 393)

Do velike smo mjere odgovorni što se zbiva s cijelim životom oko nas. Nitko od humanista neće odobravati klanje životinja ili uništavanje prirodnih ljepota, ukoliko to nije prijeko potrebno za očuvanje ljudskog života. Ta se pažnja mora osobito iskazati životinjama čiji se afektivan život približava našem. Davno druženje čovjeka s psom, na primjer, razvilo je u jednome i drugome osjećanja koja nijedan humanist neće prezreti, a često je ta bliskost ono

nosi prevagu nad interesom životinja koje ubijaju. (Singer 2003: 47)

najviše što je osamljenicima ostalo u velegradskom otuđenju. (FZH 393)

VAŽNOST AKTIVNOG PROMICANJA DOBRIH POSLJEDICA

Supek

Tko ravnodušno promatra kako zaostalost pritišće polovicu čovječanstva, kako nepravda podgriza i najbogatija društva, kako vojne hunte i cijele države gaze po slobodi drugih naroda, taj će samo roniti krokodilske suze na internacionalnoj pozornici. (FZH 427; vrlo slično i TS 280)

Dobar je čovjek antipod sebičnjaku, ravnodušniku, pustinjaku i nasilniku, koji predstavljaju izopačenu, opće neprihvatljivu ljudsku opstojnost. To zacijelo nije ona dobričina koja svemu povlađuje i svima se sklanja u svoj kut. Dobrota je otvorenost ljudske naravi spram svijeta, prijanjanje ili odbijanje pojedinih susreta i spremnost u pothvatu; ona je uporište i najjači apel za boljim životom. (FZH 334, isto u: TS 227)

Mill (i Pettit)

Jednako malo postoji inherentna nužnost da bilo koje ljudsko biće bude sebični egotist, lišen svakog osjećaja ili brige osim onih usredotočenih na njegovu vlastitu bijednu individualnost. (Mill 1998 [1863]: 61)

Svaka čast onima koji sebi mogu uskratiti osobno uživanje u životu, kada takvim odricanjem dostojno pridonose uvećanju količine sreće u svijetu; ali onaj tko to čini, ili zagovara da to treba činiti, radi bilo koje druge svrhe, ne zaslužuje divljenje ništa više nego asket koji se popeo na svoj stup. (Mill 1998 [1863]: 63)

Konsekvencijalizam je gledište da, koje god vrijednosti pojedinac ili institucionalni agent usvojio, pravilna reakcija na te vrijednosti jest da ih se promiče. Agent bi trebao te vrijednosti poštovati (*honour*) samo onoliko koliko je njihovo poštovanje dio njihova promicanja ili je nužno kako bi ih se promicalo. (Pettit 2003: 97)

NEPOSTOJANJE MORALNE RAZLIKE IZMEĐU DJELA I PROPUSTA

Supek

Kad časnik vojniku naredi da ustrijeli dezertera, može taj vojnik ostati mirno stajati. Ništa se vidljivo nije dogodilo, ali se u vojnikovoj duši zbila najveća borba. Izostanak vidljiva postupka tu je čin najveće hrabrosti, dobar ili loš, već kako se prosuđuje dezerterstvo u danim prilikama. (FZH 407)

Singer (i mnogi utilitaristi)

Etika koja djela prosuđuje prema tome krše li ona ili ne krše specifična moralna pravila mora stoga moralnu težinu staviti na razliku između djela i propusta. Etika koja djela prosuđuje prema njihovim posljedicama neće tako činiti, jer će posljedice nekog djela i nekog propusta, u svim bitnim aspektima, često biti nerazlučive. Na primjer, djetetu s upalom pluća propustiti dati antibiotike može imati posljedice koje nisu ništa manje fatalne od davanja djetetu smrtonosne injekcije. Koji je pristup ispravan? Argumentirao sam za konzekvencijalistički pristup etici. Problematika djela/propusta izbor između ta dva osnovna pristupa postavlja na neobično jasan i izravan način. Sve što moramo učiniti jest zamisliti dvije paralelne situacije, koje se razlikuju samo po tome što u jednoj osoba izvodi djelo koje rezultira smrću drugog ljudskog bića, dok u drugoj osoba nešto propušta učiniti, s istim rezultatom. (Singer 2003: 158)

SUPEK I MILL O EPIKURU I VIŠIM I NIŽIM UGODAMA

Supek

Ako je i Epikur slijedio hedonističku etiku, ipak on stavlja na prvo mjesto uživanje u spoznaji, a također mu je bitno prijateljstvo. (FZH 342)

Epikur je iz atomistike povukao i etički zaključak. Ako nema boga, tad nema ni natprirodnog smisla životu. Jedino što opravdava naš život veselje je i sreća. Pogrešno su kasniji kršćanski pisci prebacivali Epikuru da je mislio samo na tjelesnu nasladu. On je vrlo cijenio estetska zadovoljstva. Držao je da umjetnost i znanost daju najveću radost profinjenom duhu.

Mill

Kada su bili tako napadani, epikurovci su uvijek odgovarali da nisu oni, već njihovi tužitelji, ti koji prikazuju ljudsku prirodu u ponižavajućem svjetlu; budući da optužba pretpostavlja da ljudska bića nisu sposobna ni za kakve ugone osim onih za koje su sposobne svinje. [...] Ja doista ne smatram da su epikurovci bezuvjetno besprijekorno izvodili svoju shemu posljedica iz utilitarističkog načela. Da bi se to učinilo na bilo koji zadovoljavajući način, neophodno je uključiti mnoge stoičke, kao i

Premda mu je nedostajalo puno socijalno osjećanje, Epikur je ipak učinio preokret u etici. Istakao je jednostavnu stvar da treba živjeti na zemlji. Ova težnja za životnom srećom zadojit će u kasnijoj filozofiji, u individualističkom smislu, engleske utilitariste i Nietzschea, a kao pitanje cijelog društva, socijalističke revolucionare (FZH 22)

kršćanske elemente. Ali ne postoji nijedna poznata epikurovska teorija života koja umskim ugodama, ugodama osjećaja i mašte te ugodama moralnih osjećaja ne pripisuje mnogo višu vrijednost kao ugodama nego puko osjetilnim ugodama. (Mill 1998 [1863]:56)

3. Supekove kritičke opaske o utilitarizmu

PROBLEM ZANEMARIVANJA NAMJERE I KARAKTERA

Čovjek zna ili osjeća da nešto valja ili ne valja bez obzira na stvarni učinak. [...] Moralni postupci imaju kadšto za posljedicu velike nesreće, nemoralni pak dobit; jedni postupci mogu biti “dobri”, ali nepromišljeni i štetni, drugi pak “zli”, ali lukavi i korisni. Ta je distinkcija vrlo važna pri razmatranju moralnog čina. Hoćemo li nekoga osuditi zbog posljedica koje su nastupile nakon njegova čina, a koje on nikako nije želio ili predviđao? Mi prosuđujemo moralnost nekog čina samo po motivima, razlozima i osjećanju koji su do nekog čina vodili; ali se dakako taj isti čin može cijeliti i s drugih aspekata, historijskih, utilitarističkih, političkih, itd. Čisto etički, ne može biti osuđivanja po kasnijim događajima. (FZH 330)

Utilitarizam tradicionalno temelji moralne sudove na posljedicama djela. [...] Bez sumnje je taj aspekt bitan u moralnom prosuđivanju *u cjelini*, ali on često zakazuje u pojedinačnim slučajevima. Čovjek u želji da spasi dijete skočit će iz čamca i pritom ga prevrnuti pa ubiti svoje pratiocice; konačan će tu efekat biti vrlo crn, a da ipak nećemo nesretnom spasiocu osporiti dobru nakanu. Teorije morala koje suviše inzistiraju na empiričkim, mjerivim učincima, ispuštaju iz vida drugu, bitnu stranu ljudskog čina, a to je njegova unutarnja motivacija. Moral ide upravo za tim da razvije ljudsko suosjećanje ili sućut. Tek pošto razmotrimo obje strane, dat ćemo potpun moralni sud. (TS 242)

Utilitarizam je promašio zato što je uzeo u obzir samo posljedice, a ne također i dotični čin. Često je baš čin ono glavno. (Pomislimo samo na ljubav!) Uostalom, ne prosuđujemo moralno same čine, nego ljude, i to ljude u njihovoj interakciji. (FZH 376)

PROBLEM PREDVIĐANJA ILI RAČUNANJA POSLJEDICA

Isto je tako teškoća za teleološku etiku dokle ćemo pratiti učinke. Posljedice mjerene po danom kriteriju mogu biti loše u prvom razdoblju, ali mogu postati dobre u dužem, pa opet loše, itd. Pri stanovitom činu morali bismo ispitati učinke do vječnosti, što je nemoguće. (FZH 376)

Znači li to da se moralnost kakvog čina prosuđuje po konačnom učinku za ljude? To pitanje postavlja zamku u koju su se mnogi ulovili, prije svega pristalice utilitarizma. Po utilitarističkoj maksimi prosuđivao bi se takav čin po ukupnoj ugodu ili koristi koju proizvodi, gdje svaki čovjek broji kao jedan. Ako Kanada pokloni žito Indiji, to bi smanjilo glad a da ne izazove glad u Kanadi, dakle jeste dobro djelo, dok bi obratno, da Indija pokloni Kandi žito, bilo zlo. Tu bi tko primijetio da davanje pomoći nije uopće dobar čin na dugu stazu jer održava primaocima pomoći u lijenosti ili zaostalosti; osim toga, ako svi sadašnji prežive, imat će još više djece, i konačan rezultat bit će još brojnije gladovanje. Neosporno je da je utilitarizam ranjiv s obzirom na to da je vrlo teško odrediti gdje realna korist ljudi leži i u kojem je vremenskom razdoblju treba zbrojiti. U slučaju kruha i lijekova da se to još nekako odrediti, no stvar se jako komplicira kad se prijede na više oblike “ugode” ili “neugode”. (FZH 437-348)

PROBLEM INTERSUBJEKTIVNE NESUMJERLJIVOSTI KORISTI

Utilitaristi od Bentham i Milla mjerili su kakav čin po ukupnoj ugodu, sreći ili koristi što je proizvodi (gdje svaki čovjek broji kao jedinica) ili obratno, po ukupnoj neugodi, nesreći ili šteti. Međutim, za svaki takav teleološki moral (određen svrhama ili posljedicama) nastaje teškoća prema kojim vrijednostima ili kriterijima mjeriti učinke; na primjer, kupnjom se karte za koncert povisuje glazbeni užitek a smanjuje obilnost večere u restoranu. Takve se različite posljedice ne mogu jednostavno zbrajati ili oduzimati. (FZH 376)

4. Supekove pogrešne interpretacije utilitarizma

DVA SMARTA, POPPER I NEGATIVNI UTILITARIZAM

Supek

Svaka takva teleološka etika promašuje što ne uzima u obzir sam ljudski čin s njegovim motivima, nakanama i razlozima. Kad bismo, prema Smartu, na bezbolan način smjesta uklonili sve jadnike sa svijeta, ukupan broj sreće ili prosjek bi se jako povećao. No, bismo li smjeli takav massacre označiti dobrim? Smart ni drugi utilitaristi nisu našli izlaz iz takvih apsurdna, a također to ne mogu naći ni drugi zastupnici teleološke etike koji promatraju samo učinke, a ne i ljudski čin. (FZH 1995: 376)

J. J. C. Smart i R. N. Smart

Sir Karl Popper je predložio da bismo se trebali brinuti ne toliko oko maksimaliziranja sreće koliko oko minimaliziranja patnje. Pod "patnjom" moramo razumjeti jad koji uključuje stvarnu bol, ne samo nesreću. Jer inače učenje postaje nejasno. [...]

Promotrimo koju bismo vrstu utilitarističkog stajališta trebali razviti ako bismo minimalizaciju jada učinili našim jedinim krajnjim etičkim načelom. Učenje negativnog utilitarizma, da bismo se trebali brinuti oko minimalizacije patnje umjesto oko maksimalizacije sreće, čini se teorijski mogućim. Međutim, ono ima neke vrlo čudne posljedice, na koje je upozorio moj brat, R. N. Smart. Usljed tih čudnih posljedica, sumnjam da će negativni utilitarizam pridobiti mnogo ljudi, iako je uvijek moguće da će se netko osjećati toliko privučenim tome načelu da će ga prihvatiti unatoč njegovim posljedicama. Primjerice, moguće je tvrditi da bi negativni utilitarist morao biti za istrebljenje ljudske rase. (J. J. C. Smart 0000: 28-29)

Profesor Popper je predložio negativnu formulaciju utilitarističkog načela, tako da bismo "Stremi najvećoj količini sreće za što više ljudi" zamijenili s "Najmanja količina patnje koju se može izbjeći". On kaže: "Jasnoći etike doprinosi ako formuliramo naše zahtjeve negativno, tj. ako zahtijevamo eliminaciju patnje umjesto promicanje sreće." Međutim, negativnom se utilitarizmu [...] može odgovoriti pomoću sljedećeg primjera, koji je, istina, maštovit, iako nažalost mnogo manje nego što se to možda moglo činiti u ranijim vremenima.

Pretpostavimo da neki vladar posjeduje oružje kojim je u stanju u trenutku i bezbolno uništiti ljudsku rasu. Empirijski je izvjesno da bi, prije nego što bi svi koji su živi na bilo koji predloženi dan uništenja umrli na prirodan način postojala neka patnja. Dakle, upotreba ovog oružja će nužno smanjiti patnju i to bi bila vladareva dužnost na temelju negativnog utilitarizma.

S druge strane, jamačno bismo trebali takav postupak smatrati zlim. Ovu bismo prosudbi mogli braniti na utilitarističkim osnovama ukazujući na pozitivne užitke i sreću koji bi se vjerojatno u velikom broju uništenih života. [...]

Doduše, negativni utilitarizam kao konzervativno političko načelo ima nekih prednosti, u tome što se ljudi spremnije slože oko zala (*evils*) nego oko dobara (*goods*); no bilo koja jasnoća koju on donosi u etiku ide nauštrb dopuštanja određenih apsurdnih pa čak i zlih moralnih sudova. (R. N. Smart 1958: 542-543)

UČITAVANJE UTILITARIZMA U RAWLSA

Supek

Tako smatra John Rawls u *Theory of Justice* da mu u izgradnji sustava pravde nije potrebna benevolentnosti. Građani bi, prema njemu, pri stvaranju društvenog poretka bili spremni da prihvate dva temeljna načela, prvo, ravnopravnosti, i, drugo, da stvorene nejednakosti budu otvorene i na prednost svima. Da bi građani racionalno prihvatili takav ustav, Rawls ih stavlja u

Rawls

Sada ću u provizornom obliku izložiti dva načela pravednosti za koja vjerujem da bi bila izabrana u izvornome položaju. U ovome odsječku želim dati samo najopćenitije komentare i stoga je prva formulacija ovih načela probna. Kako ćemo ići dalje proći ću kroz nekoliko formulacija i korak po korak ću se približiti konačnoj formulaciji koju ću dati mnogo kasnije. Vjerujem da takvo postupanje omogućuje izlaganju da se prirodno razvije.

neizvjesnost kakav će tko položaj poslije dobiti, a misli da nitko ne bi uzeo rizik da poslije bude neravnopravan i potlačen. Kao i sve slične konstrukcije, i ova pada na ljudskoj naravi i povijesnoj zbilji. (*Znanost i etika*, 1985: 32)

John Rawls u *Theory of Justice* konstruira zajednicu od slobodnih, racionalnih individua koji bi prihvatili dva načela, prvo, da imaju jednako pravo i, drugo, da uvedene razlike budu svima na korist. Takav ahistorijski i antirealistički pristup nema one moralne snage koja bi ikoga obavezivala. (Ruder Bošković, 1989: 126)

... članovi će naposljetku po Rawlsu prihvatiti ova dva načela:

1. Svaka osoba ima jednako pravo na najšire osnovne slobodine sukladne sa sličnim slobodinama za druge.

2. Socijalne i ekonomske nejednakosti imaju se tako urediti da su jedne i druge

a) na prednost svakog, po razumnom iščekivanju, i
b) priključene položajima koji su svima otvoreni (FZH, 1995: 328)

[...] Rawls dopušta da njegov drugi princip ne mora pogodovati onima koji su najviše zapostavljeni u društvu, i on je spreman da ga nešto izmijeni, no osnovna mu pozicija ostaje ista (FZH 1995: 328).

Prva formulacija ovih dvaju načela bila bi sljedeća.

Prvo: svaka osoba treba imati jednako pravo na najobuhvatniju osnovnu slobodu koja je kompatibilna sa sličnom slobodom za druge.

Drugo: društvene i ekonomske nejednakosti treba urediti tako da se (a) od njih može i razložno očekivati da će biti na svačiju prednost, i (b) da prate pozicije i dužnosti kojima svi imaju pristup.

Dvije su dvosmislene fraze u drugome načelu, naime, "svačija prednost" i "svi imaju pristup". Preciznije određivanje njihova značenja dovest će do druge formulacije načela u §13. Konačna verzija ovih dvaju načela dana je u § 46; §39 razmatra formulaciju prvoga načela.

(Rawls 1971: 53)

Rawlsova konačna verzija dvaju načela, najavljena za §46, glasi:

Prvo načelo

Svaka osoba treba imati jednako pravo na najobuhvatniji ukupni sustav jednakih osnovnih sloboda koji je kompatibilan sa sličnim sustavom sloboda za sve.

Drugo načelo

Društvene i ekonomske nejednakosti treba urediti tako da su one (a) i na najveću korist onih s najmanje prednosti (*least advantaged*), konzistentno s načelom pravedne štednje (b) i da prate dužnosti i pozicije koje su pristupačne svima pod uvjetima pravične jednakosti šansi.

(Rawls 1971: 302)

NEOBIČNO SHVAĆANJE (I KRITIKA) UTILITARIZMA PRAVILA

Supek

Sukobljeni s različitim teškoćama, a pogotovo s nemogućnošću da se pri svakom činu izmjeri ukupna korist ili šteta, utilitaristi su prešli na to da umjesto pojedinog čina opravdaju stanovita pravila. Korisno je za stanovitu zajednicu da uvede određene norme ponašanja. Pomnim vaganjem svih posljedica ili učinaka, narodno predstavništvo (parlament) postavit će zakonik koji najviše koristi cijelom društvu, a pojedinac bit će time oslobođen da razmišlja o svojem pojedinom činu. *Utilitarizam pravila* ne rješava, međutim, teškoće na koje nailazi tradicionalni utilitarizam pojedinog čina. Načelo većine također ne mora biti pouzdan vodič pri moralnim prosudbama, kad se pomisli koliko su grozota većine ili jači počinili manjinama ili slabijima. (FZH 349)

Frankenina i Rachelsova definicija utilitarizma pravila

Utilitarizam pravila... naglašava središnje mjesto pravila u moralu i inzistira na tome da općenito, ako ne i uvijek, trebamo reći što učiniti u posebnim situacijama pozivajući se na pravilo poput onog o govorenju istine, a ne pitajući koji će poseban postupak imati najbolje posljedice u dotičnoj situaciji. No za razliku od deontologizma, on dodaje da uvijek moramo određivati svoja pravila pitajući se koja će pravila promicati najveće opće dobro za svakoga. Dakle, pitanje nije koji *postupak* ima najveću korisnost, već koje ga *pravilo* ima. (Frankena 1973: 39)

Trebamo prihvatiti takva pravila jer njihovo slijeđenje, u vidu redovite prakse, promiče opću sreću. Dakle, više ne procjenjujemo postupke prema njihovoj korisnosti, već prema njihovoj usklađenosti s tim pravilima. Stoga, utilitarizam pravila se ne može osuditi zbog kršenja našeg moralnog zdravog razuma. Pomičući naglasak s opravdanja postupaka na opravdanje pravila, utilitarizam je usklađen s našim intuitivnim sudovima. (Rachels 2012: 120).

Četiri obilježja utilitarizma (Williams) kao četiri obilježja humanizma (Supek)

Bernard Williams

Prema Williamsu, [1] utilitarizam je “netranscendentan i ne poziva se na bilo što izvan ljudskoga života, a posebice ne na religijske razloge”; [2] “sreća” kao osnovno dobro utilitarizma, smatra Williams, “čini se minimalno problematičnim” jer “kolikogod da se ljudi razlikuju, oni svi u najmanju ruku žele biti sretni”; [3] za utilitariste se “moralna pitanja mogu, u načelu, riješiti empirijskim preračunavanjem posljedica”; te konačno, [4] “utilitarizam daje zajedničku valutu moralnog mišljenja: različiti interesi (*concerns*) različitih strana, kao i različite vrste zahtjeva prema jednoj strani, sve se mogu unovčiti (u načelu) u kategorijama sreće” (Williams 1972: 83-85).

Supek

... polazeći od svega ljudskog, humanizam se ne predaje nikakvim nadzemnim nadama niti se u teoriji spoznaje utječe bilo kakvim vječnim, nadljudskim istinama. Filozofija humanizma – to je prije svega otkrivanje cijele ljudske opstojnosti, naših postignuća i mogućnosti u tako kritičnom trenutku povijesti kao što je ovaj sadašnji. (FZH 390-391)

Ljudi bivaju najsretniji kad ispunjavaju svoje želje ili pothvate, a jad ih mora kad im se baš ništa ne ispuni. [...] Polazeći od univerzalnih načela, zahtijevamo da ljudi od rođenja imaju iste uvjete ili prilike za ispunjenje svojih potreba i želja – ideal svakako socijalistički koji se tek približno ili postupno ostvaruje u zbilji. Pritom treba imati na umu da nema gotovog svijeta koji bi usrećio ljude. Ma kako idealan svijet bio, ne bi ništa značio čovjeku kad ne bi izlazio iz njegovih želja i nauma. Nema društva koje usrećuje ljude, ali ljudi mogu činiti društvo gdje će biti manje bijede, prisile i neznanja, a veće i jednake mogućnosti za ispunjenje osnovnih potreba i rafiniranog ukusa. (FZH 327)

Tradicionalno se humanisti rese geslom: Čovjek sam, i ništa mi ljudsko nije tuđe. [...] Nasuprot militantno i vjerski razdrtoj Europi, humanisti su ukazivali na zajedništvo ljudi različitih podneblja i epoha. Stoga ćemo i prvo razmatrati u čemu je to ljudsko zajedništvo. (FZH 391)

Kad utvrđujemo zajedništvo ili iste potrebe ljudi, tad tu podrazumijevamo temeljna svojstva ljudi koja itekako zavise od kulturnog ambijenta, ali ne mogu posve izostati. [...] Pokraj svih takvih razlika u zadovoljavanju ili nezadovoljavanju temeljnih ljudskih potreba svatko razumije što znači oskudica, što obilje. (FZH 393)

6. Zaključno: Zašto Supek nije otvoreno prihvatio utilitarizam?

Mogući razlozi:

Intelektualna (filozofska) klima u Hrvatskoj
Humanizam kao njegovim aktivnostima primjernija opcija
Nekognitivizam (emotivizam) utilitarističkih mu suvremenika
Nedovoljno poznavanje utilitarističkih spisa